

УДК 376:37.014:–043.86

СПЕЦІАЛЬНА ОСВІТА: КРОКИ ДО ЗМІН

В'ячеслав Засенко, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Окреслено особливості реалізація державної політики у вирішенні проблем громадян з особливими потребами. Визначено, що реформування системи освіти для дітей з особливими потребами й, насамперед, з інвалідністю, відбувається з урахуванням прогресивних світових тенденцій, від інституалізації до інклюзії. Інноваційна методологічна парадигма такого реформування базується на принципах дитиноцентризму, що передбачають виявлення природних нахилів кожної дитини, створення умов для їх успішного розвитку, сприяння самореалізації спочатку в навчанні, а потім і в житті.

Ключові слова: особливі потреби, спеціальна освіта, інклюзивна освіта.

Засенко Вячеслав, Інститут специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Специальное образование: шаги к изменению

Определены особенности реализации государственной политики в решении проблем граждан с особыми потребностями. Определено, что реформирование системы образования для детей с особыми потребностями и, прежде всего, с инвалидностью, происходит с учетом прогрессивных мировых тенденций, от институализации к инклюзии. Инновационная методологическая парадигма такого реформирования базируется на принципах ребенкоцентризма, предусматривающие выявление природных наклонностей каждого ребенка, создание условий для их успешного развития, содействие самореализации сначала в обучении, а затем и в жизни.

Ключевые слова: особые потребности, специальное образование, инклюзивное образование.

Zasenko Viacheslav, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Special education: moving towards change

The paper outlines the specific features of implementing the national policy for meeting the needs of people with special needs. It is argued that the current reform of education for children with special needs, and, first of all, with disabilities draws on progressive international trends, moving away from institualization to inclusion. The innovative methodological paradigm for this reform is based on child-centered principles that focus on indentifying the inherent capabilities and interests of each individual child, creating a supportive environment to facilitate his or her development and provide opportunities for his or her success in learning and, more generally, in community.

Keywords: special needs, special education, inclusive education.

© Засенко В., 2017

Реалізація державної політики у вирішенні проблем громадян з особливими потребами передбачає здійснення активних заходів щодо поліпшення їхньої життєдіяльності, об'єднання зусиль держави, роботодавців, неурядових, релігійних організацій, комерційних надавачів послуг, тощо.

Звісна річ, що пріоритетною складовою вирішення означених заходів є забезпечення права на освіту і створення всіх умов для її здобуття таким особам, лівова частка яких, зазвичай, має і особливі освітні потреби.

Тож, перед спеціальною освітою України постає складне завдання: з одного боку, забезпечити кожній дитині з особливими потребами доступність навчання, альтернативність форм та закладів освіти, здобуття в подальшому бажаного освітнього рівня і водночас забезпечення необхідного корекційно-реабілітаційного та психолого-педагогічного супроводу, а з іншого – запровадити ефективні інноваційні технології, що відповідають кращим європейським стандартам.

Можна зазначити, що нині спеціальна освіта в Україні реформується з урахуванням прогресивних світових тенденцій та парадигмальних змін у напрямі від диференціації до інтеграції. За роки незалежності визначено нову методологію розвитку спеціальної освіти, яка базується на демократичних, антидискримінаційних цінностях. Зasadничими при цьому є:

- забезпечення рівного доступу до якісної освіти, права вибору особами з інвалідністю різних типів навчальних закладів, форм навчання;
- трансформація шкіл-інтернатів у заклади інноваційного типу;
- зростанням мережі навчально-реабілітаційних центрів, у яких дітям з особливими потребами та їхнім батькам надається психолого-педагогічна допомога;
- розширення практики інклюзивного навчання таких дітей в дошкільних установах, загальноосвітніх школах та вищих навчальних закладах;
- своєчасна діагностика і забезпечення комплексної медико-психолого-педагогічної корекції відхилень у розвитку дитини;
- посилення корекційно-розвивального компоненту в оновленому змісті навчання дітей з особливими освітніми потребами відповідно до державних стандартів, програм тощо.

Розбудова безперервної освіти осіб з особливими освітніми потребами базується на концептуальних положеннях актуалізації змісту, структури та організації корекційно-компенсаторного навчання і виховання.

Утім, це досить загальні речі. Що ж насправді вдалося зробити в царині освіти осіб з особливими потребами і, головне, на вирішення яких питань необхідно звернути увагу у процесі її реформування?

Цікавою в цьому сенсі є оцінка чи характеристика пройденого шляху за часів незалежності, яку на основі ґрунтовного аналізу робить професор А. А. Колупаєва.¹ Вона зазначає, що за 1991 – 2016 рр. освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін: від інституалізації до інклюзії. Суспільно-політичні та соціо-

¹Колупаєва А. А., Таранченко О. М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: [монографія] / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. – К.: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с. – (Серія «Інклюзивна освіта»)

культурні процеси, що відбувалися в країні на шляху входження до європейського освітнього простору, дають змогу виокремити кілька етапів розвитку освіти дітей з особливими потребами.

I етап (1991 – 2000 рр.) функціонування української системи спеціальної освіти розпочався з ратифікації міжнародних документів щодо дотримання прав людини, а також визнання в основних законодавчих актах України права на здобуття освіти всіма громадянами, в тому числі й з особливими потребами, у загальноосвітньому просторі. Основна тенденція I етапу – «державоцентриська» освітня система з прикметними ознаками інституалізації та жорсткої регламентації освітнього процесу у спеціальних навчальних закладах.

II етап (2001 – 2010 рр.) розвитку системи освіти осіб з особливими потребами характеризується спробами переведення закладів спеціальної освіти з режиму інерційного функціонування в режим випереджувального інноваційного поступу та значною активізацією стихійного інтегрування дітей з особливими потребами до загальноосвітніх навчальних закладів на тлі ствердження інклюзивної освіти в демократичних країнах.

III етап (2011 р. – донині) характеризується основною тенденцією в освіті дітей з особливими потребами, що полягає в оптимізації спеціальних навчальних закладів та впровадженні інклюзивної освіти на теренах України. Зокрема, на тлі зростання (на 0,5 %) загальної чисельності дітей з інвалідністю значно скоротилась мережа спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів та у понад 1,5 разу зменшилась кількість учнів з особливими потребами у них. Вагомий здобуток цього періоду – впровадження інклюзивної освіти: системи освіти, що передбачає надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу за місцем проживання. Утім, невизначеність на державному рівні законодавчо-нормативних та організаційно-фінансових механізмів інклюзивної освіти значно стримує цей процес. Зокрема, лише 2,2 тис. дітей навчаються в інклюзивних класах, де створено всі відповідні умови, а понад 100 тис. дітей з особливими потребами стихійно інтегровано до загальноосвітніх навчальних закладів. Нині важливою умовою системного реформування освіти дітей з особливими потребами є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних із нормативно-правовим, організаційно-фінансовим, кадровим, науково- та навчально-методичним забезпеченням їхнього навчання та виховання.

Тож, напрашується висновок, що реформування системи освіти для дітей з особливими потребами й, перш за все, з інвалідністю, відбувається з урахуванням прогресивних світових тенденцій, від інституалізації до інклюзії. Інноваційна методологічна парадигма такого реформування базується на принципах дитиноцентризму, що передбачають виявлення природних нахилів кожної дитини, створення умов для їх успішного розвитку, сприяння самореалізації спочатку в навчанні, а потім і в житті.

Однак, забезпечення прав дітей з особливими потребами розвитку на якісну освіту, охорону здоров'я, соціальної захист і підтримку ще не стали питанням особливої уваги в роботі окремих центральних і місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. В Україні відсутня міжвідомча узгоджена статистика щодо кількості дітей з особливими освітніми потребами, унаслідок чого виникають розбіжності даних про цих дітей в різних органах виконавчої влади, які ними опікуються.

Тому, видається за доцільне, зважаючи на обсяг статті, бодай згадати окремі питання, які доводиться нагально вирішувати науковцям, практикам, громадським організаціям, батькам дітей з особливими потребами аби процес здобуття освіти останніми мав законодавчо-нормативний захист і відповідне змістове, організаційне й навчально-методичне забезпечення.

Насамперед кілька слів щодо законодавчого забезпечення системи освіти осіб з особливими потребами. Попри те, що вона унормована цілою низкою законів і положень, що базуються на відомих конвенціях, великі сподівання на осучаснення такого унормування ми покладаємо на Закон «Про освіту», проект якого у першому читанні вже прийнятий ВР України.

Зазначимо, що свого часу ми дотримувалися позиції щодо недоцільності винесення питань освіти осіб з особливими потребами в окремі статті Закону (Стаття 18, 19). Оскільки, якщо вже йдеться про антидискримінаційний, антисегрегаційний підхід і якщо не розробляти окремий закон з означеної проблеми, то, очевидно, не варто й виокремлювати ці питання у самостійні статті. Натомість логічніше було б «розчинити» питання освіти осіб з особливими освітніми потребами, як повноцінних і рівноправних членів суспільства, по всьому тексту Закону, зазначивши за потреби специфіку чи особливості окремими абзацами у відповідних статтях.

Водночас, ми сподіваємося, що за будь-яких умов, в остаточному варіанті цей Закон сприятиме цивілізаційному поступу і законодавчому врегулюванню системи освіти таких осіб.

Наступне питання, яке заслуговує на особливу увагу. Це організація роботи навчально-реабілітаційних центрів, лівова частка яких створюється на базі спеціальних шкіл-інтернатів.

Звісно, що створення навчально-реабілітаційних центрів із сучасними технологіями навчально-виховної корекційної роботи, які не обмежуються навчанням якоїсь однієї категорії дітей, є начасі і є цілком прогресивним явищем. Проте, не можна це робити «огульно» і тотально, стовідсотково знищуючи систему спеціальних шкіл інтернатів.

Аналіз європейського досвіду надання освітніх послуг дітям з особливими потребами засвідчив необхідність збереження в розумних межах такої мережі спеціальних закладів, оскільки тотальна ліквідація подібних установ в періоди освітнього реформування освіти була визнана помилковою, їхнє відновлення потребувало чимало зусиль і, перш за все, фінансових з боку державних органів.

Принагідно, з огляду на процеси реформування системи освіти осіб з особливими освітніми потребами, згадати й про створення Державного й регіональних інклюзивно-ресурсних центрів, Положення про діяльність яких вже розроблено і повноваження визначено.

Йдеться про створення таких центрів на державному рівні на базі структур психолого-медико-педагогічних консультацій і окремих спеціальних навчальних закладів. Провідна ідея і головна мета таких організаційних змін полягає в тому аби працівники згаданих центрів не лише встановлювали діагноз і підписували «вирок» дітям з особливими освітніми потребами, але й здійснювали консультаційну, корекційно-розвивальну, методичну, аналітичну, прогностичну, інформаційну та інші види діяльності в межах

свого округу (Державний інклюзивно-ресурсний центр матиме повноваження більше керівного й узагальнюючого характеру).

Але і цей процес реорганізації потребує вкрай виваженого і диференційованого підходу як з метою «покриття» всієї території держави, так і забезпечення фахового добору відповідних працівників.

Важливим питанням залишається підготовка й перепідготовка кадрів для роботи з дітьми з особливими потребами в сучасних умовах. У цьому сенсі важливо «не забувати» як про практичних працівників спеціальних навчальних закладів, так і про кадрове забезпечення інклюзивних дошкільних і середніх навчальних закладів.

Зрозуміло, що без оволодіння педагогами загальноосвітніх шкіл і дошкільних закладів основними методами навчання, виховання і корекції розвитку дітей з особливими освітніми потребами ефективне інклюзивне навчання не можливе.

Не зупиняючись на загальновідомих речах щодо характеристик і переваг інклюзивного навчання, принагідно зазначимо, що широке запровадження інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами має здійснюватися поступово, у міру підготовки кваліфікованих кадрів і зміни ставлення суспільства до таких дітей.

Певним чином, з підготовкою кадрів пов'язані і зміни в діяльності аспірантури і докторантури (Закон «Про вищу освіту»), в т. ч. зі спеціалізацій «спеціальна педагогіка» та «спеціальна психологія».

З одного боку вимоги до підготовки докторів філософії і докторів наук відповідають усталеним практикам європейських країн і є, безумовно, прогресивними. З іншого до окремих позицій можуть виникати питання. Скажімо, чи не плине подальше навчання докторів філософії впродовж двох років англійської мови, філософії та ін. на якість підготовки дисертаційної роботи, оскільки для, власне, пошукової роботи залишається лише два роки. Адже, ми готуємо не перекладачів, а науковців, наукові розробки яких мають сприяти навчанню і підготовці до життя (в нашому випадку) осіб з особливими потребами.

Загалом же, слід зазначити, що в Україні науковцями, практиками й управлінцями проводиться значна робота з оптимізації і підвищення ефективності процесу навчання дітей з особливими освітніми потребами, яка (не зупиняючись на конкретиці) забезпечує цей процес від концептуальних підвалин до навчальних і корекційних програм, підручників і посібників.

Водночас, цілком зрозуміло, що стратегічним завданням наших спільних зусиль залишається створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання дітей з особливими потребами, рівня і діапазону освітніх потреб. В основу такого підходу має бути покладено два принципи:

- унеможливлення «відриву» дитини від сім'ї й суспільства, сприяння природному процесу її соціалізації;
- розроблення й апробація альтернативних моделей спеціальної освіти та надання можливості батькам дітей з особливими потребами обирати форму і вид майбутньої освіти.

При цьому свого вирішення (в окремих випадках, на жаль, традиційно) потребують такі проблеми як:

- розроблення організаційно-педагогічних умов раннього виявлення і корекційного впливу на дітей з особливими потребами;

- розширення практики переддошкільної підготовки таких дітей;
- започаткування профільного навчання учнів з особливими потребами як у межах навчального закладу, так і в окремих класах, (групах), що є принципово важливим у контексті останніх змін в галузі освіти;
- подальше розроблення психолого-педагогічних засад навчання, розвитку і соціалізації дітей аутичного спектра;
- недостатнє оснащення навчальних закладів сучасною корекційно-розвивальною апаратурою;
- уведення до ліцензійних умов навчальних закладів обов'язкових вимог щодо забезпечення архітектурної доступності згідно з існуючими державними будівельними нормами і стандартами;
- забезпечення реалізації механізму фінансування навчання дитини з особливими освітніми потребами, а не навчального закладу та ін.

Пожвавлення роботи за означеними напрямками дасть змогу, з одного боку, наблизити освітні вимоги до загальноприйнятих стандартів, а з іншого – забезпечити можливість дітям з особливими потребами всіх категорій здобувати бажаний рівень освітньої і фахової підготовки, маючи при цьому альтернативний вибір форми навчання і типу навчального закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Засенко В., Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я/ В. В. Засенко, А. А. Колупаєва // Особлива дитина : навчання і виховання. – 2014. – № 3 (71). – С. 20 – 29.
2. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики: монографія. – Київ: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с.
3. Закон «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 22.02.2017).
4. Проект Закону України «Про освіту» // База даних «Громадське обговорення проекту»/МОН України. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoprojektu-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB.html> (дата звернення: 12.01.2017).

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Zasenka V., Kolupaieva A. (2014). Children with special needs: priorities for the national policy in education, social protection and healthcare in Ukraine. Exceptional child: teaching and upbringing, 3(71), 20 – 29. [In Ukrainian].
2. Kolupaieva A. A., Taranchenko O. M. (2016) Inclusive Education: from the basics to practice: monohrafiya. Kyiv, ATOPOL. [In Ukrainian].
3. The law «On education» from 01.07.2014 number 1556-VII // database «Legislation Ukraine» / ВР Ukraine. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
4. Draft Law of Ukraine «On Education» // Database «Public discussion of the» / MES Ukraine. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoprojektu-%C2%ABpro-osvitu%C2%BB.html>.